

*
**

Ներքին թող ըլլայ մեզի փափաք մ'ալ
յայտնելու. երանի թէ բեռլինցի գիտնա-
կան Պրոֆ. Ֆրենքի մահը՝ չընդհատէր հայ-
փոշաներու վրայօք ուսումնասիրութեանց
զարգացումը: Մեզի նոյն լեզուով գրուած
շարադրութիւններ կը պակսին. և եթէ
Հայոց մէջ կը գտնուին ուշիմ և հետա-
մուտ հաւաքողներ, մենք երջանիկ պիտի
համարինք զմեզ՝ եթէ զանոնք թարգմա-
նելու և հրատարակելու համար մեր ծա-
ռայութիւնն իրենց կարենանք ընծայել:

ՀԱՅՐԻ ԲՈՒՐՈՒՄ

Բրիւսել, 21 Մայիս, 1910

ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱԿԱՆ ԼԵԶՈՒ

Աչքիս առջև ունիմ Հայկ Տէր-Աս-
տուածատրեանի տարւոյս մէջ հրատարա-
կած Խոպերանո-Հայերէն լիսակատար բա-
նարանը (Vortaro Esperanto - Arme-
na), հրատարակութիւն «Կովկասեան Էս-
պէրանստ Բնկերութեան» տպ. թիֆլիս,
1910, 8 ծլ. երկսիւն, 125 էջերէ կազ-
մուած: Նոյն Հնդկնակը անցեալ տարւոյ
շրջանին մէջ հրատարակած է նաև Դու-
սպիրք Խոպերանո (Միջազգային լեզու),
հրատարակուած նմանապէս թիֆլիսում,
շնորհիւ վերոյիշեալ ընկերութեան, 8 ծլ.
64 էջերով: — Յուսալի է որ Հ. Տէր-
Աստուածատրեան ամբողջացնէ իւր գործը
հրատարակութեամբ նաև Հայերէն-Խոպե-
րանո բառարանով, որ կարեւոր է Հայե-
րու համար՝ որոնք փափաքին ուսանել
այդ միջազգային կոչուած լեզուն և անով
գրել:

Հ. Տէր-Աստուածատրեանի վերոյիշեալ
աշխատութիւնները բաւական խնամքով
կատարուեր են, և պատուաբեր են Հնդի-
նակին. փափաքելի էր միայն՝ որ Վերա-
կանութեան կանոններն աւելի պարզագոյն
ձևի ներքեւ բացատրուած ըլլային, վասն

զի տեղտեղ շատ լակոնական ոճով մէջ
բերուած են. աւելորդ կը համարիմ այս-
տեղ օրինակներ դնել՝ ի հաստատութիւն
այս ըսածիս:

Կը մնայ միայն մաղթել որ Հնդինակին
վերոյիշեալ աշխատութիւնը արդիւնաւէտ
ըլլայ, և Խոպերանո լեզուն՝ ինչպէս եւ-
րոպական ազգերու՝ այսպէս նաև մեր ազ-
գին մէջ ունենայ իւր հետեղծներն և հասնի
այն նպատակին՝ որուն համար ստեղծուած
է, այսինքն է՝ հասարակաց համաշխարհի
լեզուն ըլլալու:

Սակայն ինչպէս իմ՝ այսպէս նաև ըն-
թերցողացս մտքին մէջ քնական կերպով
կը ծագի այս հարցը, թէ արեօք ստու-
գիւ Խոպերանո լեզուն ունի՞ր պահանջուած
յատկութիւնները և պիտի կարենայ ըլլալ
համաշխարհական փափաքելի լեզուն:

Այս նկատմամբ Հ. Տէր - Աստուածա-
տրեանի յոյսերը վարդազոյն են և չափա-
զանցօրէն լաւատես: «Էսպէտանտո լեզուն,
« Կ'ըսէ նա իւր Վերականութեան Երկու
« խօսք նախաբանին մէջ, որ ստեղծուեց
« 1887 թուականին՝ շնորհիւ Գոլու. Լ.
« Զամենհոֆի, ներկայումս այն աստիճան
« տարածուած է աշխարհիս բոլոր կող-
« մերում, այնքան բազմաթիւ հետեղծներ
« ունի և այնպիսի մեծ նշանակութիւն է
« ստացել թէ՛ գիտական և թէ՛ առեւտրա-
« կան աշխարհում, որ խօսել նորա կա-
« բեռութեան մասին բոլորովին աւելորդ
« է. բաւական է որ մարդս գիտենայ
« այս լեզուն, և նա աշխարհիս ուր կողմն
« էլ գնայ՝ կը գտնէ իրեն հասկացող հա-
« սարակութիւն, այդ լեզուով խօսող մար-
« դիկ, հիւրանոց, ճաշարան, որտեղ միայն
« այդ լեզուով են բացատրում »:

Եւ յետոյ. « Սոյն դասագրքից յետոյ
« (ուսանողներն) արդէն կարող են ընթեր-
« ցանութեամբ զբաղուել, որի համար կայ
« բաւական հարուստ զբաղանքութիւն, և
« աշխարհիս վրայ ներկայումս 70ից ա-
« լելի պարբերական (լրագիր, ամսագիր,
« շաբաթաթերթ)՝ հրատարակութիւններ
« կան, որոնք իրենց արժողութեամբ շատ
« մատչելի են »:

Կը յիշեմ որ այսպիսի և զեռ աւելի յուսացուցիչ տողեր գրուեցան ժամանակաւ նաև վոլապիպ համաշխարհական լեզուի մասին, քանի որ Խաղբաւտոն լոյս չէր տեսած. և վերջնոյս երեան գալէն իսկ յետոյ՝ բաւական մեծ մրցանք տեղի ունեցան այդ երկու դրուժիններուն հեռանդներուն մէջ, մինչև որ գործնական ասպարէզին մէջ յաղթող հանդիսացաւ Խաղբաւտոն, և իւր մրցակիցը սակաւ սակաւ տեղի տուաւ, և այսօր գրեթէ ոչ ոք կը խօսի վոլապիպի համաշխարհական լեզու լինելու կարելիութեան վրայ:

Նոյնը արդեօք պիտի չպատահի՞ նաև Խաղբաւտոյի, երբ իրմէն աւելի կատարելազոյն դրուժինն մը երեան ելլէ. որովհետեւ քանակաւոր չէ հաւատալ՝ որ Խաղբաւտոն գերածայր և անմրցելի կատարելութիւն մը կը ներկայացընէ, այն պատճառով որ նա նախընթաց դրուժիններուն քով կատարելազոյնն է:

Այս յայտնի է՝ թէ Խաղբաւտոյի Զերմազոյն հետեւողներէն անգամ ոչ աննշան իւրմը որ պէտք կը զգան Դոկտ. Զամենհոֆի այս դրուժինը զեռ աւելի կատարելազործելու, Զնջլով անկէց ինչ որ դժուարութիւններ կը պատճառէ ուսանողներուն և գործածողներուն, և Զնջլած մասերուն տեղ նորութիւններ մուծանելով, որոնք ազատ ըլլան վերոյիշեալ դժուարութիւններէն:

Կանօթ է արդէն որ 1900 տարւոյն մէջ կազմուեցան հանրագոյնի ընկերութիւն մը՝ Միւլտոպայի Բնկերոսին Ակադեմիաներաւ կոչուամով, որ նպատակ ունէր մինչև այն տարին լոյս տեսած համաշխարհային լեզուներու զանազան դրութեանց մէջէն ընտրելազոյնն որոշելու և զայն տարածելու միջոցներուն վրայ խորհելու: Այս Բնկերութիւնն երեք տարին անգամ մը կանոնաւորապէս տեղի ունեցաւ (Փարիզ, 1901ին. — Լոնտոն, 1904ին. — Վիեննա, 1907ին). ինձ անձնօթ է թէ 1910 տարւոյն մէջ ալ գումարուեցան արդեօք այդ Միւլտոպայի Բնկերոսիւնն. բայց ծանօթ է որ 1907ին այդ Բնկերութեան

կը մասնակցէին արդէն Ակադեմիաներն ու Դիտութեանց Բնկերութիւններն Ամստերդամի, Բեռլինի, Բրիւսելի, Բուդապէշտի, Քրիստիանիայի, Քոբենհակի, Լայպցիգի, Լոնդոնի (Royal Society և British Academy), Մագրիդի, Միւնիխի, Փարիզի (Acad. des Sciences, Acad. des Sciences morales, Acad. des Inscriptions), Պետերբուրգի, Հոփմայ (Acad. dei Lincei), Ստոքոլմի, Վիէննայի և վաշինկտոնի:

Այս Ակադեմիաներու հանրագոյնի ժողովն 1907ին յանձնառու չեղաւ զբաղելու համաշխարհային լեզուի ընտրութեան խնդրով. հետեւաբար նոյն տարւոյն 25 յունիսի՝ ընտրուեցան Յանձնախումբ մը՝ այդ ընտրութեան գործը իւր վրան առնելու: Եանձնախումբը կազմուած էր տասուերկու անդամներէ, որոց մէջ կը զբոսնէին երկու գաղղիացիներ (Պրոֆ. Բուրակ՝ Դիժոնի Համալսարանին վարիչը և Պրոֆ. Բուշար՝ Փարիզի բժշկական կաճառին), ռուս մը (Պրոֆ. Բոտոլէն Դիւրբուրգի, ռուսացապետ լեզուաց Պետերբուրգի Համալսարանին մէջ), զանիւս մը (Պրոֆ. Յեսպերսըն, Jespersen, ռուսացի լեզուաբանութեան Քոբենհակի Համալսարանին մէջ), ամերիկացի օրագրագետ մը (Պր. Գ. Հարվէյ, North American Review Նիւ-Խորքի լրագրին վարիչ), աւստրիացի մը (լեզուաբանն Հ. Շուշար, ռուսացի Դրացի Համալսարանին մէջ) և երկու գերմանացիք (Ֆորստըր աստեղագէտն և Ոլտուսկոյ տարրաբանն):

Այս յանձնախումբը գումարուեցաւ 1907 տարւոյն Հոկտ. 15ին, և շարունակեց իւր նիստերը մինչև նոյն ամսոյն 24ը, ընդ ամէնէն 18 գումարումներ կատարելով: Սակայն վերոյիշեալ ընտրութեան ժամանակ չմտանք չմտանք գումարումներուն, ոմանք ալ իրենց տեղ փոխադրողներ ուղարկեցին, այնպէս որ ընտրութեան իրականք ըսել որ կէսը միայն անձամբ ներկայ գտնուեցան և շարունակեցին ստանձնած ընտրութեան գործը:

Չենք կրնար գուրցել թէ Եանձնախումբ

բը թեթև աշխատութիւն ունեցաւ. վերո-
յիշեալ 18 նիստերուն մէջ՝ մանրամասն-
օրէն հիմնական լուրջ կերպով քննութեան
առնուեցան այն ամէն խնդիրներն, որոնք
համաշխարհային լեզուի մ'ընտրութեան
հետ կապ ունին: Ժողովին մասնակցելու
հրաւիրուեցան համաշխարհական լեզուի
ծրագիրներ հրատարակած ամէն հեղինակ-
ներն, որպէս զի անոնցմէ իւրաքանչիւրն
իր դրութեան ջատագովութիւնն անձամբ
կարենային կատարել: Դոկտ. Զամենհոֆ,
Խոպերանտոյի հնարիչն, իւր եռանդուն հե-
տևողներէն մին իրեն ներկայացուցիչ ու-
ղարկեց՝ Լ. Դը-Բոֆրոն (L. de Beau-
front) գաղղիացին:

Նախ ունկնդրութիւն շնորհուեցաւ այն
Հեղինակներուն կամ Ներկայացուցչաց,
որոնց հրատարակած լեզուները իւր սկզբ-
բունք կը ճանչնան՝ բնաւ ուշադրութիւն
չդարձնել ներկայիս մէջ կենդանի եղող
լեզուներու բառերուն, այլ հիմնովին ա-
րուեստական նոր լեզու մը գործածել:
Այս դասակարգին կը վերաբերին Սպարի,
Կապոյո-Լեզու և Դիփոքս: Ամերիկացի մը
(Պր. Wise) առաջարկեց իրմէն հնարուած
նոր հասարակաց լեզու մը՝ փոխտոփայա-
կան սկզբունքներու հիման վրայ հաստա-
տուած. իսկ գաղղիացի մը (Տուլոնցի Պր.
Tauf) ճառեց ի նպաստ միավանկ բա-
ռերով կազմուած նոր լեզուի մը, որուն
այբուբենը վաթսուս տասերէ կը ձեւանայ:

Ետոյ կարգն եկաւ այն հասարակաց
լեզուներուն՝ որոնք կազմուած են աւելի
կամ պակաս յաջողակութեամբ՝ կենդանի
լեզուներէ: Նախ խօսեցաւ ընկերաբանն
(sociologue) Ռաուլ դը Լա Գրասսըրի իւր
հնարած ափոյիմա դրութեան մասին, որ
հաստատուած է յունական լեզուի վրայ.
Ետոյ ճառեց ամերիկացի մը Master
languageի վրայ, և ապա ռուս մը իւր-
մէն հնարուած Logo հանրային լեզուին
վրայ. Հայդելբերգցի վաճառական մը պար-
զեց իւր Parla հասարակաց լեզուի դրու-
թիւնը, և ապա Մոնագոցի Դոկտ. Մու-
նար քաջատրեց իւր Universal միջազ-
գային լեզուի ծրագիրը:

Այս ամէն դրութիւններն ալ քացասուե-
ցան Գանձնախոմբէն: Մերժուեցան նմա-
նապէս Վ. Ոտգենուրզգերի Չեզր լիզու
(Idiom neutral) հանրագրութիւնն, Բէ-
էրմանի Նոյ-լատին (Novi latin) բար-
բառն և Ա. Բլոնդելէ առաջարկուած Թե-
զոփոխաւած-լատին լեզուի վերածմունքն,
ինչպէս նաև Պրոֆ. Եսպերսոնի (Jesper-
son) ծրագրած Խոպիքսոյ լիզուն, որ նը-
մանութիւն մ'է Խոպերանտոյի դրութեան:

Ասպարիզի վրայ մնացին միայն Վոյա-
պիւք և Խոպերանտո դրութիւններն: Առա-
ջինն արդէն գործնական փորձառութեամբ
յայտնի եղած էր՝ որ անբաւական էր զա-
նազան սոսակէտներով՝ գոհացնելու պա-
հանջուած նպատակը, հակառակ զայն ընդ-
հանրացնել ուղղոյնբուն. եռանդուն բազմա-
մեայ շնորհերուն: Ուստի անցան Խոպե-
րանտոյի քննութեան:

Նախընթաց դրութիւններու նկատմամբ
Գանձնախոմբին բռնած ընթացքէն այն-
պէս կը գուշակուէր՝ որ յաղթանակը Խա-
պերանտոյի պիտի ընծայուէր, և նոյնը պիտի
հրատարակուէր իւրեւ մի միակ յարմար
դրութիւն ապագայ համաշխարհական լե-
զուին. սակայն Գանձնախոմբին քննու-
թեան արդիւնքն այդ յոյսը չիրագործեց:

Գանձախոմբը միաձայն հաւանութեամբ
հրատարակեց որ Խապերանտոյի այբուբենն
բարեփոխութեան կարօտ է, այսինքն՝ հարկ
է նախ ջնջել այբուբենի միջէն այն կրկնակ
տառերը՝ որոնք յատուկ պատիւի մը նշա-
նով կը դրոշմուին՝ իրենց նմաններէն տար-
բեր հնչմունք ունենալին որոշելու հա-
մար: Այբուբենին 28 տառերէն՝ 6 հատը
այսպիսի (ֆ) նշան մ'ունին (c, g, h, j,
s, u), որոնք ոչ միայն դժուարութիւն
մ'են տպարաններու համար, (ինչպէս կը
վկայէ նաև Հ. Տէր - Աստածատրեան
թիֆլիզի մէջ գտնուած տպարաններու
մասին՝ իւր Դասագիրքին Երկրա խօսք յա-
ռաջարանի մէջ), այլ նաև վարանեցուցիչ
պատճառ մ'է գրող-մեքենաներ գործա-
ծողներու համար, որոց կիրառութիւնն
ընդհանրացած է այժմ ամէն ազգերու մէջ:

Բայց ինչ կերպով պէտք էր այդ պա-

հանջուած բարեփոխութիւնը կատարէին. ահաւաստիկ այն կէտը՝ որու մասին տա-
րածայնութիւն ծագեցաւ Յանձնախումբի
անդամներուն մէջ և վերջիններէս ոմանք
պնդեցին որ պէտք էջր նայնական սկզբուն-
քն շեղիլ, որ կը պահանջէ իրաքանչիւր
ձայնի համապատասխանող սեփական տառ
մը. իսկ ուրիշներ կողմնակից գտնուեցան
գրական սկզբունքի գործածութեան, որ ի-
րաւունք կու տայ տեսակ մը ձայներու
համար՝ տառերու զուգարութիւններ կիր-
արկել: Վերջին սկզբունքիս կողմնակից-
ներն բազմաթիւ գտնուեցան, որով Յանձ-
նախումբը հրատարակեց որ ապագայ համա-
աշխարհական լեզուի մէջ՝ կ'ընդունի ch,
sh, և այլն, տառերու զուգարութիւն-
ներն, փոխանակ օ և օ, s և s, և այլն,
պատիւ կրող կրկնակներու: Էսպերանտոյի
մէջ մուծած այս բարեփոխութեամբ՝ Յան-
ձնախումբը ցոյց տուաւ՝ որ իւր գործու-
նէութիւնը պիտի չսահմանափակուէր առ-
դէն իսկ ծանօթ դրութիւններէն մին՝ համ-
աշխարհական լեզու հրատարակելուն մէջ,
այլ կրնար նաև այդ դրութիւններէն մին
կամ միւսը կատարելագործութեան ենթ-
արկել:

Եւ ահա այս որոշողութեամբ տեղի ու-
նեցաւ հերձուած մը հին և նոր Էսպերան-
տոյի միջև:

Սակայն Յանձնախումբին բարեփոխու-
թեան գործը չկայացաւ մի միայն տառե-
րու փոփոխութեան մէջ, այլ գրադեցաւ
նաև Էսպերանտոյի դրութեան մէջ զանուած
ուրիշ պակասութիւն կարծածներն ալ
անհետացնելու. զոր օրինակ, հայցական
հոլովին յատուկ վերջաւորութիւն մ'ունե-
նալը, և այլն:

Յետ երկուստեք երկար և բուռն վի-
ճաբանութեանց՝ վերջին գումարման մէջ
(որուն կը մասնակցէին ինն անդամներ)
քուէարկութեան ենթարկուեցաւ և հաստա-
տուեցաւ հետևեալ բանաձեւը.

« Յանձնախումբը՝ իբրև սկզբունք՝ նը-
պաստաւոր կը յայտարարէ ինքզինքը Էս-
պերանտո դրութեան. սակայն իրեն կը վե-
րապահէ քանի մը փոփոխութիւններ մըտ-

ցնելու այս դրութեան մէջ. և Մնայուն-
մասնաժողով մը կը հաստատէ, որ այդ
գործադրուելիք բարեփոխութեանց մասն-
աւանդութիւնները ուսումնասիրէ և կար-
գադրէ՝ համաձայնութեամբ Էսպերանտո լե-
զուի Յանձնախումբին »:

Մնայուն Մասնաժողովին անդամ ըն-
տրուեցան վերոյիշեալ անձերէն Ուլտուալը,
Բոգուէն Դը Կուրտընէյ, Յեսպերսըն, Կու-
տիւրատ, Լէօն և Դը-Բոֆրոն, այս վեր-
ջինս՝ իբր ներկայացուցիչ Հին-Էսպերան-
տոյի:

« Այս Մնայուն-Մասնաժողովը (կը գրէ
Դոկտ. Հերման Դիլը, Բեռլինի Համա-
լսարանի մէջ դասական լեզուաբանութեան
ուսուցչապետն, Internationale Wo-
chenschrift, 1 Օգոստ. 1908, թերթին
մէջ, ուսկից քաղեցինք մէջ բերուած տե-
ղեկութիւնները) բոլորովին հակառակ ու-
րոշեց վերոյիշեալ Յանձնախումբին տուած
վճռոյն. և Դոկտ. Չամենհոֆ յայտարարեց
որ Յանձնախումբն իրաւունք չունէր իւր
հնարած Էսպերանտո դրութեան մէջ փո-
փոխութիւններ ընելու:

« Այսպէս ուրեմն Էսպերանտոյի հետե-
ւողներն երկու բանակի բաժնուեցան, ու-
րոց մին բնաւ չ'ուզեր ճանչնալ Յանձնա-
խումբին ըրած բարեփոխութիւնները, իսկ
միւսն ընդհակառակն կ'ընդունի որոշուած
փոփոխութիւններն: Ուստի այժմ կրնանք
ըսել որ երկու Էսպերանտո լեզուներ կան,
հինն և նորն:

« Դիւրին չէ գուշակել թէ վերջնական
յաղթութիւնը ո՞ր կուսակցութեան պիտի
պատկանի, իրականն այս է՝ որ Էսպե-
րանտիստներու մէջ հերձուած կայ, և հե-
տեաբար Էսպերանտիստ եկեղեցւոյն Պա-
պը՝ պէտք է ընդհանրական ժողով մը գո-
մարէ՝ նոյն դրութեան հետևող բաժան կու-
սակցութիւններուն քուէից համաձայնու-
թեամբ վճիռ մը տալու համար: »

« Ինչպիսի ելք ալ ունենայ խնդիրն՝ այս
յայտարէ է որ դեռ շատ հեռու ենք այն
օրէն՝ որուն մէջ մարդիկ պիտի սկսին հա-
սարակաց իմանալի լեզուով մը իրարու
հետ հաղորդակցուիլ »:

Առ այժմ այսքան բաւական համարելով Լուսկերտնոյի ներկայ վիճակին վրայ գաղափար մը տալու, մերձաւոր ապագայի մէջ պիտի ջանամ ընթերցողներու մանրամասն և որոշ ծանօթութիւններ տալ նոյն գրութեան կազմութեան մասին, ինչպէս նաև անոր բարեմասնութեանց և պակասութեանց վրայօր, և թէ ինչ յատուկութիւններով օժտուած պիտի ըլլայ լեզու մը՝ իրապէս և տեւողապէս համաշխարհական ըլլալու համար:

Հ. Ա. Վ. ՏԻՐՈՅԵԱՆ

ՄԻՋՆԱԴԱՐԵԱՆ ՏԱՂԱՍԱՅ

Թ Ա Թ Ո Ս Թ Ո Խ Ա Թ Ե Ց Ի

(Շարունակութիւն էջ 207)

Ե՛րբ ապրած է թաթոս:

Պ. Կ. Կոստանեանցը հասկցուց մեզի՝ թէ 1682էն դէպ ի մեզ պէտք չէ փոխադրել զայն, քանի որ այդ թուականին օրինակուած Տաղարան մը՝ թաթոսի «Հայ մտաք»ը ընդօրինակած է:

Մեր Տաղարանները՝ որոնք թաթոսէն քերթուածներ ունին՝ կամ անթուական են (նոտրգիր, Ժէ-ԺԸ դարու գրուածքներ) և կամ նոր գրութիւններ Ժէ Տաղարանը որ թաթոսէն քանի մը կտորներ ունի՝ 1640ին ընդօրինակուած է: Իսկ ԺԶ Տաղարանը թէև 1563ին գրուած է, բայց վերջին մասը (ուր են թաթոսի տաղերը) 1604ին գրուած է Ստեփանոս Թոխաթեցիէն:

Ստեփանոս Թոխաթեցիին՝ հայրենակից թաթոսի՝ ունի նաև ուրիշ գրած ընդար-

ձակ Տաղարան մը՝, որ նոյնպէս ի Կաֆա օրինակուած է 1606ին (ԹԻՄԵ). այս տաղարանս ալ ունի բազմաթիւ քերթուածներ թաթոսի անուամբ՝ գրուած հայերէն և տաճկերէն (հայատառ):

Այս թուականէն աւելի հին Տաղարաններու մէջ հանդիպած չեմ թաթոսի, և կրնամ վստահութեամբ ըսել՝ թէ Թոխաթեցի թաթոսը ապրած է ԺԶ դարու կէսէն վերջ, 1550ի առեկները ծնած. և կամ այն է որ մտերիմ ընկերն եղած է Ստեփանոս Թոխաթեցի Տաղասացին՝ և կամ ուսուցիչը:

Բաց ի մեր մատենադարանի 1907ին ստացած (1606ին գրուած) տաղարանէն՝ որ տասնէն աւելի կտորներ ունի թաթոսէն, 1908ին Պարտիզակի մէջ տեսայ ձեռագիր մը (Լիմ անապատէն փոխադրուած), որ բաւական թուով տաղեր ունէր թաթոսի անունով: Եւ վերջերս Մեծ Տ. Նորայրի միջոցով ձեռքս ինկաւ «Մոռոզեան» Տաղարանը՝, որ նոյնպէս՝ բաց ի թաթոսի ինծի ծանօթ տաղերէն՝ ունէր նաև հասմը բոլորովին նոր:

Թաթոս Թոխաթեցիին՝ ինծի ծանօթ և ընտան կտոր քերթուած ունի, որուն տասը հայերէն են, իսկ քսանը հայատառ տաճկերէն:

Յարգ մի միայն «Հայ մտաք յամիս մարտին» սկզբնաւորութեամբ քերթուածը ծանօթ էր Հ. Ալիշանէն և Պ. Կ. Կոստանեանցէն, որուն պակասաւոր օրինակ մը գտնուած է վերջերս «Բժ. Գար. Յովհաննիսեանի ձեռագիր տեսրակներ» ուն մէջ, զոր հրատարակեց Արարատ ամսագիրը:

1875ին Բազմավէպի մէջ (էջ 351) հրատարակուած է վեցսողեան Մենդեան մեղիդի մը, որուն տողերուն սկզբատառերը «Թաղեոս» կը յօդեն. թէև Թոխաթեցիէն

1. Այս տաղարանը ստացած ենք 1907ին, որուն մասին խօսած ենք 1907ի Բազմավէպին մէջ (էջ 401):

2. Ձեռագրի մասին տես Կոստանեանի իրգեղկացի, տպ. ի Ս. Ղազար, էջ 181, Տ. Նորայրի ՅՈՒԼԻՍ 1910

նամակը, և Լումայ 1902, էջ 251-6, Եր. Շահաբեգեանի ուսումնասիրութիւնը:

3. Տես Արարատ ամսագիր 1910, թիւ 4, էջ 391: